

TYÖPERÄINEN IHMISKAUPPA JA ULKOMAALAISTEN TYÖNTEKIJÖIDEN HYVÄKSIKÄYTTÖ

Uhrien pakenemista rajoittavat tekijät

Tuuli Kervinen

Kandidaatintutkielma

Sosiaalityö

Yhteiskuntatieteiden

ja filosofian laitos

Humanistis-

yhteiskuntatieteellinen

tiedekunta

syksy 2020

TIIVISTELMÄ

TYÖPERÄINEN IHMISKAUPPA JA ULKOMAALAISTEN TYÖNTEKIJÖIDEN HYVÄKSIKÄYTTÖ

Uhrien pakenemista rajoittavat tekijät

Tuuli Kervinen
Sosiaalityö
Kandidaatintutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
Ohjaaja: Sami Ylistö
Syksy 2020
Sivumäärä 30

Tämä kandidaatintutkielma käsittelee työperäistä ihmiskauppaa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttöä Suomessa. Tutkielma perustuu kirjallisuuteen ja aineistona on käytetty niin suomalaista kuin kansainvälistäkin kirjallisuutta. Verrattuna muihin EU-maihin Suomessa on havaittu työperäistä ihmiskauppaa muita ihmiskaupan muotoja enemmän. Hyväksikäyttö on yleistä esimerkiksi ravintola- rakennus-, siivous- ja maatalousaloilla, mutta se jää usein piiloon eivätkä uhrit välttämättä osaa hakea apua. Apua tarjoavat tahot muodostavat monimutkaisen kokonaisuuden, mutta myös sosiaalityöntekijöillä on tärkeä rooli uhrien tunnistamisessa ja heidän auttamisessaan.

Työperäinen ihmiskauppa ja siihen vaikuttavat tekijät ovat laaja kokonaisuus. Tutkin tässä kandidaatintutkielmassa uhrien hyväksikäyttötilanteesta poispääsyyn vaikuttavia tekijöitä. Näiden tekijöiden tarkasteluun sovellan Michel Foucault'n valtaa koskevia näkemyksiä kurinpitovallasta sekä tiedon ja vallan suhteesta. Työperäisen ihmiskaupan ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäytön uhreihin kohdistuu valtaa työnantajan ja yhteiskunnan toimesta. Lisäksi yhteiskunta kohdistaa valtaa myös työnantajaan. Valtasuhteisiin linkittyen tutkielmassa erotellaan kolme uhrien pakenemista vaikeuttavaa tekijää: ilmiön tunnistamisen vaikeus, työnantajan kontrollointikeinot sekä uhrien pelko viranomaisia kohtaan, joka on osakseen myös pelkoa kotimaahan palauttamisesta.

Uhrien tunnistamista vaikeuttavia tekijöitä ovat muun muassa heikko tietoisuus ilmiöstä ja vanhanaikaiset käsitykset tyypillisestä uhrista, rikosoikeudellisten määritelmien vaikeus sekä monitahoisten viranomaistoimijoiden puutteellinen yhteistyö. Tyypillisiä työnantajan uhreihin kohdistamia kontrollointikeinoja on useita, joista tässä tutkielmassa otan tarkemmin esille taloudelliset pakotteet, kuten velkoihin ja palkkaan liittyvät epäkohdat, uhkailun, työlupaan liittyvän kiristämisen ja hyväksikäytön sekä uhrin eristämisen muusta yhteiskunnasta esimerkiksi jatkuvaa valvontaa apuna käyttäen ja uhrin kielimuuria hyödyntäen. Uhrit eivät välttämättä uskalla tai osaa hakea apua ja viranomaisia pelätään esimerkiksi kotimaahan palauttamisen vuoksi.

Avainsanat: hyväksikäyttö, ihmiskauppa, pakkotyö, vallankäyttö, kontrolli

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	3
2 IHMISKAUPPA PAKKOTYÖN NÄKÖKULMASTA	4
2.1 Ihmiskauppa	4
2.2 Työperäinen ihmiskauppa ja pakkotyö.....	6
3 VALTA HYVÄSIKÄYTÖN MAHDOLLISTAJANA.....	8
4 TIEDONHAKU.....	11
5 UHRIEN JA ILMIÖN TUNNISTAMINEN	12
6 UHRIEN KONTROLLINTIKEINOJA.....	14
6.1 Uhkailu ja väkivalta.....	14
6.2 Taloudellinen hyväksikäyttö: palkka ja velat	15
6.3 Kiristäminen työluvalla	17
6.4 Eristäminen.....	19
7 PELKO VIRANOMAISIA JA KOTIMAAHAN PALAUTTAMISTA KOHTAAN	21
8 POHDINTA.....	23
LÄHTEET	29

1 JOHDANTO

Ajatus kandidatutkielmani aiheeksi lähti Helsingin Sanomista lukemastani artikkelista (julkaistu alun perin keväällä 2019 ja uudelleen kesällä 2020), joka liittyi Suomen nepalilaisravintoloissa tapahtuvaan ihmiskauppaan ja huonoihin työoloihin. Artikkelissa puhuttiin myös ihmiskaupan tunnistamisen ongelmista ja siitä, kuinka uhrit eivät uskalla hakea apua seurausten pelossa. Ilmiö ei kuitenkaan rajoitu ainoastaan artikkelissa keskitettyyn nepalilaisravintolabisnekseen. Työperäistä ihmiskauppaa tapahtuukin ravintola-alan lisäksi esimerkiksi siivous-, rakennus- ja maatalousaloilla (Jokinen & Sorrentino 2014, 8) ja Suomessa useimmat ihmiskauppa- ja hyväksikäyttötapaukset on havaittu erityisesti etnisissä ravintoloissa (Jokinen & Ollus 2014, 7–8).

Ihmiskauppa on monimutkainen, maailmanlaajuinen ja kansainvälinen ongelma (Hodge 2014, 111). Naiivisti on kuitenkin ehkä ajateltu, että ihmiskaupan ei edes pitäisi olla Suomessa mahdollista. Onkin järkytys tajuta, että sitä saattaakin tapahtua ihan silmiemme alla. Verrattuna muihin EU-maihin Suomessa on havaittu enemmän työperäistä kuin seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvää ihmiskauppaa. On toki kuitenkin huomioitava, että ero ei välttämättä kerro todellisesta tilanteesta, vaan osaksi se voi johtua Suomen viranomaisten ja organisaatioiden kyvystä tunnistaa paremmin juuri työperäistä ihmiskauppaa. Usein työperäistä ihmiskauppaa tapahtuu nimenomaan ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttötilanteissa. (Jokinen & Ollus 2014, 7–8.)

Ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäytön lopettaminen on vahvasti myös sosiaalityön tehtävä. David R. Hodge (2014, 111) kirjoittaa artikkelissaan ihmiskaupan olevan on kiireellinen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ongelma, joka on siitä huolimatta puuttunut sosiaalityön professiota koskevista keskusteluista. Ihmiskaupalla on useita vaikutuksia sosiaalityön ammattikenttään, pääasiassa uhrien auttamiseen liittyen (Hodge 2014, 113). Hodge (2014) painottaakin sosiaalityön tärkeyttä tämän ilmiön kentällä ja oikeudenmukaisuuden edistämiseksi tulisi oppia lisää ihmiskaupan uhrien tunnistamisesta, avun piiriin pääsemisestä sekä heidän hyvinvointinsa palauttamisesta.

Jotta hyväksikäytön uhreja voidaan auttaa, tulee ymmärtää ilmiötä ja siihen vaikuttavia mekanismeja. Tutkinkin tässä tutkielmassa niitä tekijöitä, jotka estävät työperäisen ihmiskaupan tai hyväksikäytön uhrien avun hakemista ja poispääsyä hyväksikäyttötilanteesta. Osittain aiheen kautta sivuan myös ihmiskaupan mahdollistavia

käytäntöjä Suomessa. Sekä Beate Andrees (2008, 2) että Minna Viuhko (2019) alleviivaavat, ettei uhreista puhuminen kuitenkaan tarkoita sitä, että hyväksikäytön ja ihmiskaupan kohteeksi joutuneet ihmiset olisivat avuttomia kohteita ilman omaa toimijuutta eivätkä he välttämättä edes itse koe olevansa uhreja. Tässä tutkielmassa uhrien oma toimijuus ei kuitenkaan ole pääasiassa, vaan tarkoitus on keskittyä enemmän seikkoihin, jotka nimenomaan rajoittavat uhrien toimijuutta ja estävät heidän avunsaantiaan. Tutkimuskysymykseni onkin siis se, mitkä tekijät estävät työperäisen ihmiskaupan uhrien ja ulkomaalaisten työntekijöiden poispääsyä hyväksikäyttötilanteesta.

Tutkielma perustuu kirjallisuuteen. Keskityn tutkielmassani pääasiassa Suomen kontekstiin ja nimenomaan ulkomailta tulevaan työvoimaan ja uhreihin. Ihmiskauppa on kuitenkin globaali ilmiö ja monissa maissa ilmenee sen suhteen yhtäläisyyksiä. Siksi myös muissa maissa tehtyjä tutkimuksia voidaan soveltaa Suomeen. Esimerkiksi Jokinen ja Ollus (2014, 117) totesivat tutkimuksensa osoittaneen, että sisällöltään ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttö Suomessa ei eroa muiden maiden tilanteesta. Luonnollisesti muun muassa valtion lainsäädäntö ja järjestelmä sekä kulttuuri voivat kuitenkin tuoda omat vaikutuksensa esimerkiksi hyväksikäyttötilanteesta poispääsyyn. Kirjallisuutta etsiessäni rajoitinkin tiedonhakua Eurooppaan, sillä esimerkiksi Aasian ja Afrikan kontekstissa ihmiskauppa ei välttämättä ole niin suoraan sovellettavissa Suomen tilanteeseen.

Tutkielman teoreettisena viitekehyksenä toimii Foucault'n näkemykset kurinpitovallasta sekä tiedon ja vallan suhteesta. Kurinpitovallan kautta tarkastelen lähinnä pakkotyön uhreihin kohdistuvaa kontrollia, kun taas tiedon ja vallan väliset suhteet kytkeytyvät ilmiöön laajemmin. Aloitan tutkielmani taustoittamalla ilmiötä keskeisimmillä käsitteillä (työperäinen ihmiskauppa ja pakkotyö), jonka jälkeen esittelen tarkemmin valtakäsityksiä teoreettisen viitekehyksenä. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään hyväksikäyttötilanteesta pois pääsyyn vaikuttavia tekijöitä ja lopuksi kokoan johtopäätökseni yhteen.

2 IHMISKAUPPA PAKKOTYÖN NÄKÖKULMASTA

2.1 Ihmiskauppa

Suomen rikoslain (RL) 25:3 mukaan täysi-ikäisiin henkilöihin kohdistuva ihmiskauppa määritellään toisen ottamista määräysvaltaansa, värväämistä, luovuttamista, kuljettamista, vastaanottamista tai majoittamista seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi, pakkotyöhön tai

muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin tai elimien poistamiseksi seuraavin keinoin: käyttämällä hyväksi toisen riippuvaista asemaa tai turvatonta tilaa, painostamalla, erehdyttämällä toista tai tämän erehdyttä hyväksi käyttämällä, maksamalla korvauksen toista määräysvallassaan pitävälle henkilölle tai ottamalla vastaan edellä mainitun kaltaisen korvauksen (RL 25:3).

Huomioitavaa on ihmiskaupan prosessinomaisuus ja se, että ihmiskaupalla rikoksena on kolme erillistä elementtiä, joiden kaikkien tulee täytyä: keinot, tekotavat sekä hyväksikäyttötarkoitus (Jokinen, Ollus & Viuhko 2011a, 34; Jokinen ym. 2011b, 18). Nämä kaikki kolme elementtiä liittyvät toisiinsa (Soukola 2009, 270) ja ne tulevat esille rikoslain määritelmässä. Elementtinä keinot on helppo erottaa lakipykälästä, mutta toisen ottaminen valtaan, värvääminen, toisen luovuttaminen, kuljettaminen, vastaanottaminen tai majoittaminen ovat siis rikoslain tunnistamat tekotavat. Esimerkkinä tekotavoista valtaan ottaminen tarkoittaa tilannetta, jossa henkilö sekä menettää vapautensa että joutuu toisen määräysvallan alle. Värvääminen puolestaan tarkoittaa henkilön houkuttelemista tai pyytämistä mukaan sellaiseen toimintaan, jossa hän päätyy ihmiskaupan uhriksi. (Soukola 2009, 275.) Kolmas elementti hyväksikäyttötarkoitus puolestaan tarkoittaa käytännössä erilaisia hyväksikäytön muotoja, esimerkiksi juuri seksuaalista hyväksikäyttöä tai pakkotyötä.

Lähellä ihmiskauppaa olevaksi rikokseksi voidaan määritellä kiskonnantapainen työsyryntä (RL 47:3). Se luokitellaan ihmiskaupan kaltaiseksi rikokseksi, jossa keskiössä on yleensä huonot työehdot sekä alipalkkaus, jotka eivät pelkästään riitä täyttämään ihmiskaupparikoksen määritelmää pakkotyötarkoituksessa (Jokinen ym. 2011a, 32, 47). Usein tämä työsyryntän erityismuoto kohdistuu juuri ulkomaalaistaustaisiin työntekijöihin (Kervinen & Ollus 2019, 18). Määritelmä on huomionarvoinen ihmiskaupan kannalta, sillä raja ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyryntän välillä voi käytännössä näyttäytyä rikosnimikkeen kannalta hiuksenhienona. Kiskonnantapaisessa työsyryntässä on kuitenkin nimensä mukaisesti kyse syrjinnästä, kun taas ihmiskaupassa on kyse rikoksesta, joka kohdistuu vapautteen (Jokinen ym. 2011a, 47). Voi kuitenkin olla hyvin hankalaa erottaa ja todistaa, milloin esimerkiksi huonoihin työoloihin liittyy oikeasti vaikkapa sellaista uhkailua, mikä vaikuttaa vahvasti uhrin vapautteen ja sitä kautta kääntää ”pelkän” syrjinnän ihmiskaupparikokseksi. Seuraavaksi käsitelen tarkemmin nimenomaan työperäistä ihmiskauppaa ja pakkotyön määritelmää.

2.2 Työperäinen ihmiskauppa ja pakkotyö

Kuten jo rikoslain määrittely antaa ymmärtää, voi ihmiskauppaa esiintyä useissa eri muodoissa. Käsitteenä ihmiskauppa onkin monitahoinen ilmiö ja rajanveto eri ihmiskaupan tarkoituksien välillä on hankalaa (Soukola 2009). Työperäisestä ihmiskaupasta voidaan puhua silloin, kun ihmiskauppa ja pakkotyö kohtaavat (Jokinen ym. 2011a, 49). Toisin sanoen pakkotyötä voidaan kutsua ihmiskaupan hyväksikäyttömuodoksi, mutta huomioitavaa on, että pakkotyötä ei ole määritelty Suomen lainsäädännössä (Kervinen & Ollus 2019, 18). Toisaalta Jokinen ym. (2011a, 183) huomioivat, että kiskonnantapaisen työsyryntä määritelmä vastaa suurelta osin ILO:n määrittelemiä pakkotyön osoittimia eikä niiden perusteella pakkotyön tarvitse olla äärimmäistä pakottamista. Voikin olla, että kiskonnantapainen työsyryntä voidaan ainakin joissain tapauksissa myös tulkita pakkotyöksi, vaikkei se ihmiskaupan määritelmää täyttäisikään. Esimerkiksi Louisa Vogiazides ja Charlotta Hedberg (2013, 173) kuvaavat hyväksikäytön lievemmiä muodoiksi heikkoja työoloja, kuten matalia palkkoja ja pitkiä työpäiviä. Nämä hyväksikäytön lievemmit muodot kuvaavat laajemmin ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttöä, johon voi sisältyä ihmiskauppaa ja joksi lievemmit muodot voivat myös eskaloitua (mt., 173).

Kansainvälisen työjärjestö ILO:n yleissopimus nro 29 vuodelta on olennainen kansainvälinen pakkotyötä määrittävä sopimus, joka kriminalisoi laittoman hyväksikäytön liittyen pakkotyöhön. Sopimus tuli voimaan niihin aikoihin, kun orjuus oli virallisesti loppunut, mutta käytännössä pakkotyö jatkui. (Jokinen ym. 2011b, 18.) Ihmiskauppaa pakkotyötarkoituksessa kutsutaankin joskus moderniksi orjuudeksi (esim. Crane 2013). Väkivallan käyttö tai ainakin sen mahdollisuus on Cranen (2013, 59) mukaan ehkäpä olennaisin orjuuteen liittyvä ilmiö. Soukolan (2009, 270) mukaan useissa kansainvälisissä sopimuksissa pakkotyö on liitetty orjuuteen ja sen kaltaisiin vallankäytön muotoihin, mutta kansallisessa lainsäädäntöratkaisussa pakkotyö on päädytty erottamaan näistä ja niiden katsotaan kuuluvan lähinnä muihin ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin rikoslain tunnusmerkistössä koskien ihmiskauppaa.

Pakkotyö on ihmiskaupan tavoin hankalasti määriteltävä käsite. Kansainvälisen työjärjestö ILO on luokitellut pakkotyön osoittimia liittyen, jotka voivat viestiä mahdollisesta ihmiskauppatilanteesta ja helpottaa uhrien tunnistamista (esim. ILO 2009). Näitä osoittimia

on useita ja ne on jaettu eri luokkiin, mutta esimerkkeinä mainittakoon huonot asuin- ja työolosuhteet ja pitkät työpäivät (ILO 2009). Vogiazides ja Hedberg (2013, 202) kuvaavat pakkotyötä tilanteeksi, jossa työntekijältä riistetään vapaus ja häneen kohdistuu erilaisia kontrollointikeinoja. Vaikka työhön olisi tullut vapaaehtoisesti, kaikki työpaikasta lähtemistä estävät toimenpiteet kertovat pakkotyöstä (mt., 202). ILO:n sopimuksen nro 29 mukaan pakollinen työ tarkoittaa työtä tai palvelua, jota henkilö tekee rangaistuksen uhalla ja johon henkilö ei vapaaehtoisesti ole tarjoutunut. Rangaistuksenuhka voi tarkoittaa ihmiskauppaan liittyvässä pakkotyössä esimerkiksi kaikenlaista väkivaltaa. (Soukola 2009, 278.) Pakkotyöstä siis käytännössä puuttuu vapaaehtoisuus. Tämä auttaa erottamaan pakkotyöstä esimerkiksi aiemmin mainitun kiskonnantapaisen työsyryjinnän ja muut hyväksikäytön muodot.

Vapaaehtoisuuden tulee kuitenkin kohdistua kulloinkin vallitseviin olosuhteisiin ja suostumus tulee voida peruuttaa. (Soukola 2009, 279.) Ei siis riitä, että työntekijä on suostunut tulemaan töihin, jos sen jälkeen selviääkin, että työolosuhteet eivät vastaa sovittua. Vapaaehtoisuus ei kuitenkaan ole yksiselitteistä ja voi olla vaikeaa tulkita, mihin uhri on suostunut ja mihin ei; onko hänellä esimerkiksi ollut riittävät tiedot Suomen lainsäädännöstä ja työntekijöiden oikeuksista. Voi myös olla, että uhrin ovat tietoisia asioista, mutta valmiita hyväksymään esimerkiksi huonommat olosuhteet saadakseen oleskeluluvan (esim. Hedberg 2013, 207) tai koska palkka voi joka tapauksessa olla kotimaan palkkaa parempi (Jokinen & Ollus 2014, 115). Esimerkiksi Jokinen ja Ollus (2014, 99) pitävät kuitenkin työntekijän tietämättömyyttä oikeuksistaan yhtenä suurimmista ongelmista työperäisen hyväksikäytön torjunnassa.

Pakkotyö ei siis tarkoita sitä, että uhri olisi pakotettu lähtemään työhön esimerkiksi toiseen maahan. Soukola (2009, 271) muistuttaakin, ettei ihmisiä aina suinkaan viedä kotimaastaan väkiväkolla, vaan uhrin ovat voineet vapaaehtoisesti lähtemään parempia elinoloja ja joutua silti ihmiskaupan uhriksi. Myös Vogiazides ja Hedberg (2013, 2020) painottavat, että työntekijän vapaaehtoinen töihin tuleminen ei poista sitä, etteikö kyseessä voisi olla pakkotyö. Andrees (2008, 22) mainitsee todisteiden viittavan siihen, että työntekijöiden ja työntekijöiden tasapainoisen suhteen sijaan pakkotyötä on ymmärrettävä prosessina, jota voisi ajatella jatkuvasti kapenevana labyrinttina, jonka lopussa työntekijän päätöksentekovoimalla on lopulta mitätön. Tätä Andreesin määritelmää voidaan tulkita niin, että työntekijä voi aluksi olla itse halunnut astua labyrinttiin, mutta ei etukäteen tiedä sen kapenevan.

3 VALTA HYVÄSIKÄYTÖN MAHDOLLISTAJANA

Vallankäyttö on osa ihmiskaupan luonnetta (Kervinen & Ollus 2019, 86). Siksi tarkastelen pakkotyöhön joutuneiden uhrien mahdollisuuksia päästä eroon hyväksikäyttötilanteesta sekä näitä mahdollisuuksia rajoittavia tekijöitä vallankäytön näkökulmasta. Valta näkökulmana on luonteva, sillä uhreihin kohdistuu vallankäyttöä niin yhteiskunnan kuin hyväksikäyttäjänkin taholta. Hyväksikäyttäjillä on useita vallan keinoja, joiden avulla he saavat vallan avulla uhrin toimimaan niin kuin haluavat, kun taas yhteiskunnan valta näyttää lähinnä lakeina ja säännöksinä, joita työntekijän tulee noudattaa.

Valta itsessään on abstrakti ja vaikeasti määriteltävä käsite, mutta tässä tutkielmassa keskityn tarkastelemaan sitä Michel Foucault'n valtaa koskevien näkemysten avulla. Kai Alhanen (2007, 116–117) tuo kuitenkin esiin, kuinka Foucault'n abstraktit, pirstaleiset ja monitulkintaiset käsitykset vallasta ovat aiheuttaneet myös sekaannuksia, eikä käsitystä valtasuhteiden vaikutuksesta käytännöissä ole helppoa löytää useiden eri teksti- ja tutkimusyhteyksien vuoksi. Tässä tutkielmassa sovellan kuitenkin aiheeseeni Foucault'n valtaa koskevista käsityksistä hallinnan analytiikkaa ja siihen kuuluvaa kurinpitovaltaa, jota hän käsittelee alun perin vuonna 1975 julkaistussa teoksessaan Tarkkailla ja rangaista (Surveiller et punir: Naissance de la prison). Kurinpitovallan lisäksi tarkastelen vallankäytön mekanismeja tiedon ja vallan suhteiden kautta. Foucault'n näkemykset vallan ja tiedon suhteesta eivät kytkeydy pelkästään Tarkkailla ja rangaista -teokseen, vaan nämä näkemykset oikeastaan kulkevat läpi koko hänen tuotantonsa (Feder 2011, 55).

Foucaultlaisen näkemyksen mukaan valtaa on kaikkialla ja valtasuhteita rakentuu ihmisten kyvykkyyden ja asemaerojen mukaan kaikissa käytännöissä, jossa ihmiset vaikuttavat toisiinsa. Poikkeavuuksia ihmisten välillä on voimassa, taidoissa sekä toimintamahdollisuuksissa. (Alhanen 2007, 120–120.) Nämä poikkeavuudet ovat helposti nähtävissä epätasapainoisessa hyväksikäyttäjän ja uhrin välisessä suhteessa, jossa uhrin toimintamahdollisuudet ovat huomattavasti hyväksikäyttäjää kapeammat. Valta muodostuu monista eri suhteista, toimijoista sekä vallan subjekteista, joista puolestaan muodostuu tilanne, jossa valtaa harjoitetaan (Hélen 2004, 207). Hyväksikäyttötilanteessa onkin selkeästi havaittavissa eri toimijoita (työntekijä, työnantaja sekä yhteiskunta) ja useita heidän välisiä suhteitaan. Hallinnan käsitteen (government) Foucault määritteli vallan harjoittamisen tapana, joka johtaa ja ohjaa yleisesti ihmisten käyttäytymistä ja toimintaa. Hallinnan analyysin painopisteenä onkin se, miten valta toimii ja millaisia asioita se luo eikä niinkään

se, kuka valtaa harjoittaa ja keneen. (Hélen 2004, 207–208.) ”Miten valta toimii” sopiikin hyvin lähestymistavaksi tutkielmani aihepiiriin, kun tarkastellaan hyväksikäytön uhreihin kohdistettuja kontrollointikeinoja ja niiden vaikutusta uhrien toimintaan tai toimimattomuuteen.

Vallalla (*pouvoir*, *power*) Foucault tarkoittaa toimintaa, joka pyrkii hallitsemaan voimaa (*force*) eli ihmisen kykyä tehdä erilaisia asioita, kuten vaikkapa työtä tai kykynä pakottaa ja suostutella. Kun valta ja voima on eroteltu toisistaan, voidaan valtasuhteet käsittää erilaisina tapoina ohjata, muokata, vahvistaa, yhdistää ja hallita voimia. (Alhanen 2007, 119–120.) Valta ei ole ominaisuus vaan strategia, ja eri alistuskeinot ovat toimintaa. Valtaa ei myöskään omisteta, vaan käytetään ja vallankäyttöä voidaan pitää ”strategisten asemien kokonaisuutena”, joka voi ylläpitää hallittujen asemaa. (Foucault 2014, 41.) Tarkemmin sanottuna Foucault käsittää valtasuhteen toimintaan kohdistuvana toimintana ja vallankäyttöä voidaan pitää eri osapuolten välisenä kamppailuna. (Alhanen 2007, 122.) Foucaultilaisen näkemyksen mukaan valta tulee ymmärtää ensin eri mikrotason voimasuhteina, joista makrotason vallan muodot voivat muodostua. Esimerkkinä voidaan ajatella tasoihin jaettua pyramidia: valta ei siis ole jotain, mikä tulee ikään kuin pyramidin huipulta yhden hallitsijan toimesta, vaan se voi rakentua pyramidin alatasolla. (Lynch 2011, 13,19.)

Kurinpitovaltaa Foucault (2014, 231) kuvaa vallaksi, joka ensin kohdistuu pääasiassa koulintaan, jonka voidaan käsitteenä tulkita liittyvän kouluttamiseen tai opettamiseen. Kurinpitovalta pyrkii käyttämään voimia hyväkseen moninkertaistaessaan niitä, eikä suinkaan sido voimia, jotta ne heikentyisivät. Kurinpitovalta on Foucault’n mukaan vallan tekniikkaa, jossa yksilöt ovat samaan aikaan sekä vallan kohteita että sen harjoittamisen välineitä. (Foucault 2014, 231.) Se on vallan laji ja harjoittamistapa, johon kuuluu erilaisia välineitä, keinoja ja menetelmiä (Foucault 2014, 294). Vallan menettelytapoja kuvataan nöyriksi ja keinoja vähäisiksi ja kurinpitovallan menestymistä Foucault perustelee yksinkertaisten välineiden käyttämisellä (Foucault 2014, 231.)

Foucault (2014, 39) kirjoittaa *Tarkkailla ja rangaista* -teoksessaan myös siitä, että ihmisruumis voidaan ottaa poliittisesti haltuun ja ruumista voidaan pitää tuotantovoimana, kun sitä katsotaan vallankäytön ja hallintatoimien kohteena. Vallan haltija voi velvoittaa ruumiin työhön ja pakottaa sitä, kasvattaa ja vaatia siltä. Foucault kuitenkin mainitsee, kuinka tuotantovoiman hyödyntämisen mahdollistaa ainoastaan alistaminen, joka voi olla

monenlaista: välitöntä, ruumiillista, voimakeinojen käyttämistä, aineellisiin asioihin kohdistumista, hienovaraista, mutta silti fyysistä, laskelmoitua, organisoitua ja teknisesti harkittua. Huomioitavaa on kuitenkin se, ettei alistamisen tarvitse olla luonteeltaan väkivaltaista. (Foucault 2014, 39–40.) Alhasen (2007, 122) mukaan Foucault ei tarkoitakaan väkivallalla samaa vallankäyttöä; hänen mukaansa Foucault ajattelee väkivaltaa käytettävän toiminnan, voiman ja asian tuhoamiseen, kun taas vallankäyttö ja valtasuhteet pyrkivät toiminnan ohjaamiseen haluttuun suuntaan. Toisaalta Foucault (2014, 242–244) kuitenkin kirjoittaa muun muassa kaikkien kurinpitäjärjestelmien ytimessä toimivan pieni rangaistusmekanismi, jonka tavoitteena on ojentaa ja vähentää poikkeamia. Tämä rangaistus voi olla myös ruumiillinen. Ne voivat kuitenkin olla myös hienovaraisia, kuten pieniä nöyryytyksiä tai riistoja. (Foucault 2014, 242.)

Suora alistaminen ei ole ainoa hallintatapa. Foucault kirjoittaa myös tiedon roolista: ihmisruumiista voi olla olemassa tietoa, jota voidaan pitää ylemmällä tasolla tapahtuvana hallintana, jota Foucault nimittää ihmisruumiin poliittiseksi teknologiaksi. Tämä teknologia on Foucault'n mukaan epämääräistä, hajanaisista palasista koostuvaa ja erilaisten välineiden käyttöä, vaikka sillä saavutetut tulokset olisivatkin yhdenmukaisia. (Foucault 2014, 40.) Ruumiin poliittiseen teknologiaan kuuluvat myös rangaistukset, mukaan lukien vankeus (Foucault 2014, 45).

Foucault (2014, 42) kirjoittaa vallan tuottavan tietoa ja näiden kahden edellyttävän toisiaan sen sijaan, että valta ainoastaan käyttäisi tai hyödyntäisi tietoa. Tietoa ei voi olla ilman valtasuhteita, joita tieto samalla muodostaa. Foucault ymmärtää tiedon – oli se sitten vallalle hyödyllinen tai haitallinen – olevan peräisin vallan ja tiedon välisistä suhteista sen sijaan, että olisi olemassa jokin tietävä subjekti, tunnettava kohde tai tiedon soveltamistapa. Vallan ja tiedon suhteen avulla käydään kehityskulkuja ja taisteluita, jotka määrittävät tiedon luonnetta (Foucault 2014, 42.)

Kurinpitäjärjestelmässä toimiva rangaistusjärjestelmä myös valvoo jatkuvasti, ja sen tehtävinä on eriyttää ja vertailla yksilöitä ja erottaa jotkut heistä ulkopuolelle (Foucault 2014, 249). Jotta kuria voitaisiin harjoittaa, edellyttääkin se tarkkailua (Foucault 2014, 232) ja myös tarkkailu tuottaa tietoa vallan käytön kohteesta (Foucault 2012, 175). Foucault kuvaa vankilatyyppejä nimeltä Panopticon, jossa vankeja voidaan tarkkailla keskustornista jatkuvasti ilman, että he itse näkevät tarkkailijoita ja sitä kautta siis sitä, milloin heitä todella tarkkaillaan. Tämä takaa vallan toiminnan, kun vangeille syntyy illuusio jatkuvasta

valvonnasta, vaikka se tosiasiansa olisikin välillä katkonaista. Foucault kuvaa tällöin valtatilanteen olevan vangeissa itsessään. (Foucault 2014, 273–275.) Panopticon-järjestelmää voidaan soveltaa myös hyväksikäytön uhrien tarkkailuun ja näitä ajatuksia tulkiten voi hyväksikäytönkin uhri kokea olevansa jatkuvan vallan ja tarkkailun alla. Foucault (2014, 280) mainitsee myös itse, että Panopticon-järjestelmää voidaan soveltaa myös ”työläisten” valvomiseen. Panopticon-kaava mahdollistaa vallankäyttöä eri tavoilla, kuten puuttumisen asioihin joka hetkellä, jolloin yksilöihin kohdistuva paine saa heidät käyttäytymään halutulla tavalla eikä virheitä tapahdu (Foucault 2014, 281). Tämä ”virhe” voisi olla työvoiman hyväksikäytön näkökulmasta esimerkiksi uhrien viranomaisille kantelu: uhreihin kohdistuvan paineen vuoksi näin ei helposti käy. Kaikkein vakavimmissa hyväksikäyttötilanteissa syntyy voikin syntyä Panopticonin kaltainen illuusio.

4 TIEDONHAKU

Aloitin tiedonhaun ja lähteiden kartoittamisen Jyväskylän yliopiston kirjaston tietokannan JYKDOKin kautta hakusanalla *ihmiskauppa*, jolloin hakutuloksia tuli 1003. Kun hakusanaksi lisäksi *pakkotyö*, tuli osumia 13. Tässä vaiheessa hakutulokset oli myös rajattu vain verkossa saatavilla oleviin. Näin sain välittömästi alustavaa tietoa aiheesta Suomen kontekstissa.

Jatkoin tiedonhakua käyttämällä JYKDOKin kansainvälisten e-ainestojen hakutoimintoa sekä selailemalla sosiaalityön tietokantoja, joista käytin Social Services Abstracts -tietokantaa (ProQuest) sekä JSTORIA. Hakusanoina tietokannoista eri yhdistelmiä ja rajoituksia sanoista *human trafficking*, *labo(u)r trafficking*, *forced work*, *forced labour*, *exploitation*.

Social services abstracts – tietokannasta hakulausekkeella *human trafficking AND forced work* tuli 238 tulosta, rajauksena vertaisarvioidut artikkelit. Hakusanoilla *human trafficking AND forced work NOT prostitution* hakusanoilla löytyi 151 hakutulosta ja kun lisäsin hakusanaksi vielä *Europe*, sain 53 hakutulosta. Koska tarkoitus oli keskittyä työperäiseen ihmiskauppaan ja pakkotyöhön, rajoitin prostitution-hakusanan pois, sillä seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvästä ihmiskaupasta tuli paljon hakutuloksia. *Europe*-hakusanalla sain rajattua tuloksia suoraan Euroopan kontekstiin, joka oli helpommin sovellettavissa Suomeen.

Suomalaista tieteellistä tutkimusta aiheesta ei ole vielä tehty erityisen paljon, joten olen käyttänyt jonkin verran kansainvälistä materiaalia ja kytkenyt sitä myös Suomen kontekstiin. Kantavina lähteinä Suomen kontekstissa toimivat HEUNIn (The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations) eli Euroopan kriminaalipolitiikan instituutin laajat tutkimukset. Olen myös hyödyntänyt tiedonhaussa laajasti jo löytämieni tutkimusten lähdeluetteloista, ja sitä kautta löytänyt sopivaa kirjallisuutta tutkielmaani varten. Lopullisia lähteitä kertyi parisenkymmentä, joista osa on lyhempiä artikkeleita ja osa laajempia tutkimusraportteja, jotka valikoituivat aiheen relevanttiuden perusteella. Kaikki lähteet ovat myös reilusti 2000-luvun tältä puolen.

5 UHRIEN JA ILMIÖN TUNNISTAMINEN

Ihmiskaupan uhrien avunsaantia ja hyväksikäyttötilanteesta poispääsyä vaikeuttaa se, että ilmiötä ei ole aina helppo tunnistaa. Kuten Soukolakin (2009, 273) on pistänyt merkille, ihmiskauppaa käsittelevässä kirjallisuudessa ja torjuntaan liittyvissä suunnitelmissa on esille nostettu uhrien tunnistamisen vaikeus. Tämä tunnistamisen vaikeus ulottuu niin viranomaisiin ja muihin tahoihin kuin uhriin itseensäkin. Ihmiskaupan uhri ei välttämättä tiedosta itse olevansa rikoksen uhri tai hakeudu avun piiriin (Kervinen & Ollus 2019, 21). Janušauskiene (2014, 322) mainitsee myös, että uhrit usein kieltävät joutuneensa ihmiskaupan uhriksi. Hänen mukaansa juuri työperäisen ihmiskaupan erityispiirre on se, että uhrit harvoin hakevat apua tai tunnistavat olevansa uhria. (Janušauskiene 2014, 324.)

Eri toimijoiden on vaikea tunnistaa ihmiskaupan piirteitä sen monitulkintaisen määritelmän sekä heikon tietoisuuden vuoksi, minkä vuoksi myös tiedon saaminen ilmiöstä on vaikeaa. Yksi ihmiskaupan uhrien avun piiriin pääsemisen ongelma onkin se, että suurin osa ihmiskaupan uhreista ei tule koskaan viranomaisen tai muun toimijan tietoon. (Jokinen, Ollus & Viuhko 2011a, 7, 17.) Vuonna 2010 myös vähemmistövaltuutettu mainitsi raportissaan ihmiskaupan vastaisen toiminnan suurimmaksi haasteeksi uhrien tunnistamisen (Vähemmistövaltuutettu 2010, 4–5). Hyväksikäyttöä tapahtuu pinnan alla ja se on yleistä esimerkiksi maatalousalalla, rakennusalalla sekä palvelualalla, joissa halvalla työvoimalla on suurta kysyntää (Andrees 2008, 1).

Kuten edellä on mainittu, työntekijällä ei välttämättä ole tietoa omasta uhrin asemastaan eikä viranomaisilla ole tarvittavaa tietoa ilmiöstä. Tässä näkyikin tiedon rooli ilmiön

tunnistamisessa. Foucault (2014, 42) kuvaa vallan tuottavan tietoa ja tiedon tuottavan valtaa. Vallan tietoa tuottava ominaisuus näkyy siinä, että uhreihin kohdistettu valta synnyttää tietoa itse hyväksikäyttöilmioista. Tiedon muodostuminen auttaa vahvistamaan viranomaisten valtaa, sillä tiedon myötä heillä on enemmän mahdollisuuksia toimia. Sama koskee itse uhria: jos he tiedostavat olevansa uhreja, voi heillä olla enemmän mahdollisuuksia päästä pois tilanteesta, mutta toisaalta tätä tietoa taas ei olisi ilman valtasuhteita. Foucault sanookin tiedon samalla sekä edellyttävän sekä muodostavan valtasuhteita (Foucault 2014, 42).

Uhrien tunnistaminen on luonnollisesti ensiarvoisen tärkeää, jotta heidän tilanteeseensa voidaan puuttua. Se on oleellinen ja ensimmäinen askel heidän toipumiselleen sekä tilanteesta pois pääsyyn. Jos uhreja ei tunnisteta, heille ei voida tarjota palveluja ja apua. (Hodge 2014, 113.) Tunnistamisella on myös muita vaikutuksia: esimerkiksi turvapaikanhakijat voivat olla haavoittuva ryhmä ihmiskaupalle (Jokinen & Ollus 2014, 46) ja tieto uhriksi joutumisesta voi joskus ratkaista, saako turvapaikanhakija jäädä maahan. Onkin esitetty, että turvapaikanhakijaa ei pitäisi käännättää, mikäli ihmiskauppaa on syytä epäillä ja etenkin, jos epäilty uhri on alaikäinen. (Suikkanen 2010, 24.)

Sosiaalityöntekijöiden tietoisuuteen uhri voi joutua esimerkiksi erilaisten terveysongelmien ja sitä kautta sairaanhoidon piiriin joutumisen vuoksi, jonka tarpeen hyväksikäyttö on aiheuttanut (Hodge 2014, 114). Kervisen ja Olluksen (2019, 86) tekemän selvityksen perusteella tulikin ilmi, että erityisesti terveydenhuollossa tarvittaisiin tukea ihmiskaupan uhrien tunnistamiseen. Vaikka kyseinen selvitys oli tehty lasten ja nuoriin kohdistuvasta ihmiskaupasta, voi sen hyvin ajatella pätevän kaikenikäisiin uhreihin.

Kervinen ja Ollus (2019, 88) alleviivaavat ihmiskaupan tunnistamisessa viranomaisten ja muiden toimijoiden aktiivisuutta. Tunnistamista voi vaikeuttaa useihin eri tahojen olemassaolo ulkomaalaisten maahantulo- ja työllisyysprosessissa. Ei ole vain yhtä tahoa, joka vastaisi ulkomaalaisten työntekijöiden olojen valvomisesta tai ihmiskaupaan puuttumisesta. Ihmiskaupaan ja ulkomaiseen työvoimaan liittyviä tahoja ovat muun muassa kansallinen ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä, vähemmistövaltuutettu, kansallinen ihmiskauppakoordinaattorin virka, aluehallintoviraston ulkomaisen työvoiman valvontaan keskittyneet työsuojelutarkastajat eli ulkomaalaistarkastajat, poliisi, ammattiliitot ja työnantajaliitot (Jokinen ym. 2011a). Viranomaiset ja muut toimijat voivat tavata uhreja, mutta eivät tunnista heidän joutuneen ihmiskaupan uhriksi (Kervinen & Ollus 2019, 86).

Tahojen ja keskeisten toimijoiden yhteistyö ei ole riittävää eivätkä tietojärjestelmät ole yhteensopivia (Jokinen & Ollus 2014, 125).

Minna Viuhko (2019, 75) ottaa väitöskirjassaan esille myös yleisen keskustelun ihmiskaupasta, joka voi vaikuttaa ihmisten tietoisuuteen ilmiöstä ja sitä kautta myös tunnistamiseen. Tyypillinen esimerkki ihmiskaupan uhrista on kärsinyt ja fyysistä väkivaltaa kohdannut nuori ja naiivi nainen (mt., 75). Nämä mielikuvat voivat edesauttaa sitä, ettei pinnan alla kytevää hyväksikäyttöä osata epäillä. Keskittyminen vain esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön nais- ja lapsiuhreihin voi vaikeuttaa muun ihmiskaupan ja erityisesti miesuhrien tunnistamista (Alvarez & Alessi 2012, 143). Ihmiskaupan uhri voi kuitenkin olla kuka tahansa ikään ja sukupuoleen katsomatta. Omat ongelmansa uhrien tunnistamiseen ja asiaan puuttumiseen tuo kuitenkin myös se, että uhrien kokema psykologinen paine ja uhkailu voivat olla vaikeita asioita todistaa (Jokinen ym. 2011a, 100).

Yksi harvoista keinoista saada tietoa ihmiskaupasta on se, että uhri itse kertoisi asiasta (Jokinen & Ollus 2014, 120). Uhrit eivät kuitenkaan välttämättä tiedä, mistä hakea apua tai eivät usko kenenkään voivan auttaa (Janušauskiene 2014, 323). Monet merkit voivat kuitenkin kieliä siitä, onko ihminen joutunut ihmiskaupan uhriksi: heihin kohdistetaan valtaa ja kontrollointia, mikä onkin ensimmäinen vihje ihmiskaupasta. Havainnoimalla sekä sopivia kysymyksiä esittämällä on mahdollista tunnistaa uhreja (Kervinen & Ollus 2019, 22). Seuraavaksi käydäänkin tarkemmin läpi, millaista kurinpitovaltaa uhreihin kohdistetaan.

6 UHRIEN KONTROLLINTIKEINOJA

6.1 Uhkailu ja väkivalta

Mahdollisen pakkotyötilanteen merkki voi olla väkivalta tai sen uhkaaminen eri muodoissaan (fyysinen, seksuaalinen ja psykologinen) (Soukola 2009; Andrees 2008, 22). Väkivaltaa voidaan myös pitää vahvimpana merkinä mahdollisesta pakkotyötilanteesta (Vogiazides & Hedberg 2013, 202). Nämä ovat myös ihmiskaupan törkeän tekemuodon tunnusmerkkejä rikoslaissa yhdessä ”kavaluuden” kanssa (RL 25:3a). Fyysinen ja seksuaalinen väkivalta ovat vallan väärinkäytön suorimpia ilmentymiä (Andrees 2008, 22), mutta Suomessa hyväksikäyttötilanteissa psykologinen väkivalta, pelottelu ja uhkailu ovat yleisempiä väkivallan muotoja kuin suora fyysinen väkivalta. On kuitenkin mahdollista, että

räikeimmät fyysistä väkivaltaa sisältävät tapaukset eivät edes tule viranomaisten tietoon. (Jokinen ym. 2011a, 98–99.) Vaikka Foucault osittain erottaakin vallan väkivallasta ja huomioi, että alistamisen ei tarvitse olla väkivaltaista (Foucault 2014, 39–40), kuuluvat rangaistukset kuitenkin osaksi kurinpitovaltaa (Foucault 2014, 39). Voisikin ajatella, että erilaiset väkivallan muodot tässä yhteydessä tulkitaan nimenomaan rangaistuskäytännöiksi, joilla valtaa ylläpidetään.

Uhrin mahdollisuudet päästä eroon tilanteesta estetään muun muassa pakottamalla uhri jatkamaan työntekoa väkivallalla tai sillä uhkaamisella (Soukola 2009, 272). Uhkailu onkin yleinen kontrollointikeino. Sitä esiintyy monissa eri muodoissa niin uhria itseään kuin hänen läheisiäänkin kohtaan. Se voi olla esimerkiksi uhkailua irtisanomisesta tai karkotuksesta. (Andrees 2008, 23.) Zbigniew Lasocikin ja Łukasz Wieczorekin (2011, 204) tutkimuksessa esille tuli esimerkiksi tapauksia, joissa uhria ja hänen perhettään uhattiin jopa tapolla. Jokinen ym. (2011a, 99) mainitsevatkin haastattelututkimuksensa valossa, että usein uhkailu kohdistuu uhrin perheeseen tämän kotimaassa. Maahanmuuttajien kohtaamat taloudelliset ja tiedolliset rajoitteet mahdollistavat sen, että uhkailu on tehokas kontrollointikeino (Andrees 2008, 24).

Uhkailun ei tarvitse olla suoraa ollakseen vaikuttavaa. Jokinen ym. (2011a, 100) toteavatkin, että kyse voi olla hienovaraisesta toiminnasta, mikä myös vaikeuttaa asian todistamista. Foucault (2014, 39–40) puhuukin siitä, kuinka valta voikin olla hienovaraista, vaikka olisikin laskelmoitua. Uhkailu on kuitenkin tehokasta, sillä uhrin ovat usein riippuvaisia työnantajistaan muun muassa työpaikan ja sitä kautta oleskeluluvan vuoksi. Maahanmuuttoon liittyvät määräykset ovatkin yksi keskeisempiä tekijöitä, jotka mahdollistavat niillä uhkailun ja kontrollon. Uhka irtisanomisesta ja sitä kautta karkottamisesta voikin johtaa subjektiiviseen tunteeseen siitä, ettei työpaikalta saisi liikkua, vaikkei sitä suoraan fyysisesti estettäisikään. (Andrees 2008, 24–25.)

6.2 Taloudellinen hyväksikäyttö: palkka ja velat

Usein ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttöön liittyy palkkaan kohdistuva väärinkäyttö (esim. Jokinen ym. 2011, Vogiazides & Hedberg 2013). Suurimpia palkkaan kohdistuvia kontrollon keinoja voivat olla esimerkiksi vähimmäispalkkaa pienempi palkka, palkkojen maksaminen myöhässä tai maksamatta jättäminen sekä laittomat vähennykset

palkasta (Andrees 2008, 25) Työntekijä ei välttämättä edes tiedä, missä hänen pankissa hänen tilinsä on: Jokisen ja Olluksen (2014, 80-81) tutkimuksessa Suomessa on tullut esille esimerkkitapauksia, joissa työnantajalla on ollut suora käyttöoikeus pankkitiliin tai pankkikortti hallussa ja palkanmaksun jälkeen työnantaja on sitten tyhjänyt tilin.

Jokisen ja Olluksen (2014, 81) raportin perusteella käy ilmi, että alipalkkaus ja palkan palauttaminen työnantajalle on järjestelmällistä toimintaa, jolla voidaan harhauttaa lupa- ja tarkastusviranomaisia. Paperilla kaikki voi siis näyttää olevan kunnossa, mutta todellisuus on toinen. Yleisenä palkkasyrjinnän muotona voidaan Jokisen ja Olluksen (2014, 81) perusteella pitää ”peruspalkan” maksamista, mikä tarkoittaa siis sitä, että työntekijälle maksetaan vain tietty peruspalkka ilman lisiä ja ylityökorvauksia, vaikka hän olisikin käytännössä töissä koko ajan ilman vapaa-aikaa ja työnantajan kontrollissa. Palkan maksamatta jättämistä voidaan pykiä myös selittämään palkkaamalla työntekijä ensin kohtuuttoman pitkäksi aikaa harjoittelijaksi, jotta hän voisi osoittaa olevansa hyvä työssä (Jokinen & Ollus 2014, 116).

Suoranaisen palkkasyrjinnän lisäksi taloudellista hyväksikäyttöä toteutetaan velkojen avulla. Usein matala palkka liittyykin hyväksikäyttäjän ja uhrin välisiin velkajärjestelyihin (Vogiazides & Hedberg 2013, 207). Andrees (2006, 26) luonnehtii haastavaksi ymmärtää velkojen osuutta työnantajien ja työntekijöiden suhteeseen vaikuttavana tekijänä. Hyväksikäytetty työntekijä voi joutua velkasuhteeseen esimerkiksi kohtuuttomien ja vilpillisten rekrytointimaksujen vuoksi, jotka eivät todellisuudessa vastaa rekrytoinnista tai Suomeen matkustamisesta aiheutuvia todellisia kustannuksia. (Jokinen & Ollus 2014, 51.)

Tilapäisillä maahanmuuttajilla on tavoitteena ansaita mahdollisimman paljon rahaa mahdollisimman lyhyessä ajassa. Velkoja muodostuu työnvälittäjille ja koska tähän liittyvät sopimukset ovat usein epävirallisia, mahdollistaa se välittäjille velkojen manipuloinnin ja hyväksikäytön velkojen varjolla. Ensimmäinen työlupa maksaa useita sataasia ja työntekijän on haettava lupa itse henkilökohtaisesti Suomesta, josta aiheutuu matkakustannuksia. Jos työnantaja maksaa nämä kulut, aiheutuu siitä heti työntekijälle velkaa ja voi altistaa hänet helpommin hyväksikäytölle. Velkaa voi toisaalta aiheutua myös työntekijän sukulaisille tai ystäville, jos he maksavat kyseiset kulut työntekijän puolesta. (Jokinen & Ollus 2014, 54.)

Tahallinen työnantajan velkominen hyväksikäyttötarkoituksessa voi kuitenkin olla haastavaa todistaa. Se ei ole varsinaista velkaorjuutta, mutta aiheuttaa kuitenkin työntekijöiden haavoittuvuutta entisestään heidän toivoessaan jonain päivänä vaurastumista.

(Andrees 2008, 26.) Velkoja yritetään maksaa työllä, jolla työnantaja voi perustella myös alipalkkausta. Toinen vaihtoehto on palkan palauttaminen käteisenä työnantajalle: kun palkka maksetaan, tulee työntekijän nostaa osa palkasta velanmaksuna takaisin työnantajalle. (Jokinen & Ollus 2014, 51.) Hyväksikäyttäjä voi väittää, että työntekijän työllään ansaitsemat rahat ovat menneet hänen ylläpitokuluihinsa (Lasocik & Wieczorek 2011, 202).

Joskus velkojen avulla kontrollointi ei välttämättä edes perustu tosiasioille: velkoja ei välttämättä ole olemassa, mutta uhri uskoo asiaan, mikä mahdollistaa kontrollon (Viuhko 2019, 82). Foucault (2014, 40) käsittää vallan omaisuuden sijaan strategiaksi, jonka alistuskeinot voidaan nimetä eräänlaiseksi taktiikaksi tai tekniikaksi. Uhrin taloudellista hyväksikäyttöä ja kontrollointia velkojen nimissä voidaan ajatella yhdeksi vallankäytön tekniikaksi. Rahalla kiristäminen voidaan nähdä Foucault'n (2014, 40) ajatusta mukaillen aineellisiin asioihin kohdistuvana alistamisena, joka mahdollistaa työntekijän hyödyntämisen.

Vaikka tässä kappaleessa käsitelinkin taloudellista näkökulmaa, rahallisen velan lisäksi esille nousee myös kiittolisuudenvelka: uhrit voivat kokea olevansa hyväksikäyttäjille kiittolisuudenvelassa Suomeen ja töihin pääsystä (Jokinen ym. 2011a, 180; Jokinen ym. 2011b, 128).

6.3 Kiristäminen työluvalla

Foucault'n hallinnan analytiikasta kertova Lynch (2011, 13–14) kuvaa esimerkkinä kurinpitovallan välineestä opiskelijoiden opintosuoritusotetta, joka toimii tositteena siitä, että jokaisen suoritusta tarkkaillaan, mikä saa opiskelijan ohjaamaan omaa käyttäytymistään – ei niinkään se, että rehtori käskisi. (Lynch 2011, 13–14.) Tätä ajatusta voisi verrata esimerkiksi ulkomaalaisen työntekijän oleskelulupaan, joka toimii vallan välineenä ja mahdollistaa sillä työntekijöiden kontrollon.

Edellä käsitelty rahalla kiristäminen kytkeytyy vahvasti työlupamenettelyyn, joka on oleellinen uhrin kontrollointikeino, koska monet työhön liittyvät käytännöt liittyvät työlupaan ja sitä kautta oleskelulupaan. Monet hyväksikäyttävät työnantajat tietävät, että jatkolupaa varten tarvitaan tietty määrä palkkaa ja työtunteja. Tämä tieto antaa jälleen työnantajalle lisää hyväksikäyttömahdollisuuksia. Työntekijä saattaa tehdä ylitöitä ilman

asianmukaisia korvauksia ja lisiä. Paperilla kaikki kuitenkin saattaa näyttää olevan kunnossa ja siksi lupaviranomaisten voi olla vaikeaa päästä asiasta selville. (Jokinen & Ollus 2014, 56.) Jotkut maahanmuuttajat puolestaan voivat tehdä useita kuukausia töitä ilman työsopimusta, koska toivovat sitä kautta saavansa viimein työsopimuksen ja mahdollisuuden hakea oleskelulupaa. Myös työsopimuksen ostamista saattaa esiintyä. (Jokinen & Ollus 2014, 57).

Yleensä ulkomaalaiselle ensimmäiseksi myönnetty työlupa on alakohtainen, mikä mahdollistaa työpaikan vaihdoksen samalla alalla. Työntekijä ei kuitenkaan välttämättä ymmärrä, ettei lupa ole tiettyyn työnantajaan sidoksissa, mikä taas voi mahdollistaa työnantajan kiristämisen työluvalla. Joissakin tapauksissa työlupa voi myös sidoksissa nimenomaan tiettyyn työnantajaan. (Jokinen ym. 2011, 90–91.) Tällöin työpaikassa pysyminen olosuhteista huolimatta on ainoa keino pysyä maassa. Työntekijä voi myös olla huolissaan siitä, että työnantajan vaihtamista katsottaisiin heille epäedulliseksi jatkolupaa haettaessa (Shutes 2012, 53). On myös havaintoja siitä, että työnantajat ovat tahallaan antaneet työntekijöille väärää tietoa työluvista saaden heidät uskomaan olevansa riippuvaisia kyseisestä työnantajasta (Jokinen & Ollus 2014, 56). Näin työluvalla kiristämiseen kytkeytyy jälleen tiedon ja vallan välinen suhde: tieto työlupamenettelystä tuottaa hyväksikäyttäjälle lisää valtaa. Toisaalta tätä tietoa ei olisi ilman yhteiskunnan ja työntekijän välisiä valtasuhteita. Jos puolestaan uhrin olisivat paremmin tietoisia oikeuksistaan, tuottaisi tieto heille enemmän valtaa eli toisin sanoen mahdollisuuksia päästä pois tilanteesta.

Oleskeluluvan epävarmuus ja tilapäisyys muodostavat uhrille riippuvaisen aseman työnantajastaan (Shutes 2012, 53). Jatkolupa on riippuvainen siitä, onko työsuhde edellytysten mukainen. Hyväksikäyttöä kohdannut ei uhri välttämättä saa hyväksikäytön vuoksi jatkolupaa, jos hänelle ei ole esimerkiksi maksettu työehtosopimuksen mukaista palkkaa tai työtunteja ei ole ollut tarpeeksi. Tällöin ulkomaalainen työntekijä joutuu vain poistumaan maasta, eikä hyväksikäyttöön puututa. (Jokinen ym. 2011a, 92.) Tällaisessa tilanteessa kärsijänä toimii ainoastaan uhri, eikä hänen kohteluunsa voida vaikuttaa. Pahimmillaan työlupaprosessi voikin siis jopa tukea hyväksikäyttöä (Jokinen & Ollus 2014, 41).

6.4 Eristäminen

Hyväksikäyttöympäristössä, jossa uhrit ovat, ei välttämättä ole muita kontakteja kuin suhde hyväksikäyttäjään: uhri voi olla täysin uudessa maassa, jossa on vieras kieli ja kulttuuri, eikä minkäänlaisia tukiverkkoja (Hodge & Lisz, 2007, 167). Jokinen ym. (2011a, 102) mainitsevat yhdeksi hyväksikäytön merkiksi uhrin liikkumisvapauden rajoittamisen, jota voidaan toteuttaa eri tavoin. Jokinen ja Ollus (2014) ovat esitelleet raportissaan esimerkkitapauksia hyväksikäyttötilanteista, joissa useissa on toistunut muun muassa työnantajien järjestämät asunnot, palkkariisto sekä riippuvuussuhteen muodostaminen esimerkiksi kielimuurin vuoksi. On myös mahdollista, että jotkut työnantajat palkkaavat tarkoituksella kielitaidottomia työntekijöitä, koska se tekee hyväksikäytön helpommaksi (Jokinen & Ollus 2014, 43). Perusteluna tähän voi olla esimerkiksi se, että kielitaidottoman työntekijän on esimerkiksi vaikeampaa hakea apua tai saada tietoa omista oikeuksistaan, jolloin eristäminen on helpompaa. Jotkut työnantajat voivat myös palkata maahanmuuttajia sen vuoksi, että heitä pidetään oppivaisempina ja kurinalaisempina (Andrees 2008, 38).

Hyväksikäytön uhrin asumisolosuhteet saattavat olla huonot tai puutteelliset ja voivat olla osasyynä riippuvuudelle työnantajasta. Työnantaja tai rekrytoija voi olla vastuussa asumisen järjestämisestä. (Jokinen ym. 2011a, 107.) Jokisen ym. (2011) aineistossa tulikin esille useita esimerkkejä tapauksista Suomessa, joissa uhri on asunut ahtaissa tiloissa, työpaikallaan, parakissa tai muissa tiloissa, joissa ei välttämättä ole ollut kunnollisia asumistarpeita, kuten hygienia-tiloja. Työnantajalla saattaa myös olla pääsy työntekijöiden asuntoon. Harvinaisempia tapauksia Suomessa on ollut uhrin suoranainen lukitseminen asuntoon, mutta sitäkin on esiintynyt. (Jokinen ym. 2011a, 107–111.) Pahimmassa tapauksessa uhri voi jopa asua väkivaltaisen hyväksikäyttäjän kanssa (Viuhko 2019, 76).

Eri tilojen järjestäminen yksi kurinpitovallan toimintamuoto. Foucault kirjoittaa eri tilojen järjestämisen saavan yksilöt pysymään paikoillaan ja mahdollistamaan liikkumisen ja osoittavan heille oman paikkansa. Niillä taataan paitsi tottelevaisuus, myös tehokkaampi ajankäyttö; tilat ovat paitsi todellisia, myös käsitteellisiä, joissa heijastuu tiettyjä hierarkioita ja näkemyksiä. (Foucault 2014, 202.) Samoin voisi tulkita hyväksikäytön uhrien asuntojen toimivan paitsi heidän asuinpaikkanaan, myös symbolisena osoituksena heidän paikastaan ja statuksestaan työpaikalla. Foucault (2001, 232) perustelee kurinpitovallan menestymistä yksinkertaisten välineiden, kuten hierarkkisen tarkkailun, välineillä. Työntekijän asuminen työpaikan yhteydessä tai sen läheisyydessä mahdollistaa työnantajan valvonnan ja tarkkailun

myös työajan ulkopuolella (Jokinen ym. 2011a, 103, 109). Valta voikin näin toimia äänettömästi ja olla hienovaraista (Foucault 2001, 241).

Jokinen ym. (2011a, 109) mainitsevat työnantajan järjestämän asunnon olevan konkreettinen uhrien kontrollointikeino tarkkailun lisäksi myös siinä mielessä, että sillä voidaan sitoa uhri tiettyyn työnantajaan: työpaikan vaihtamisen myötä tulisi myös luopua asunnosta. Kun asunto on suoraan sidoksissa palkkaan, voi työn menettämisestä seurata asunnottomuus (Anti-Slavery International 2006, 15). Yhtäkkiä pelkkä työnantaja voikin olla paljon muutakin: vuokranantaja ja velkoja, joka saattaa myös vastata työntekijän ruuasta tai liikkumisesta paikasta toiseen (Vogiazides & Hedberg 2013, 213). Asunnon valvonta mahdollistaa myös postin valvomisen ja esimerkiksi viranomaisten kirjeisiin voidaan puuttua (mt., 204). Vogiazides & Hedberg (2013, 204) kertoivat raportissaan myös esimerkistä, joissa marjanpoimijoilla oli leiri keskellä ei-mitään, jolloin heillä ei ollut mitään mahdollisuuksia päästä käsiksi edes autoon tai muuhun kulkuvälineeseen. Tällaisessa tilanteessa uhrin eristäminen muusta yhteiskunnasta on konkreettista. Myös uhrien passien takavarikoimista tai muun omaisuuden haltuunottoa on esiintynyt useissa tapauksissa (esim. Jokinen ym. 2011a; Lasocik & Wieczorek 2011).

Työnantaja voi eristää uhria myös teettämällä hänellä paljon töitä. Kuten aiemmin kävi ilmi, työntekijä voi olla käytännössä töissä koko ajan ilman vapaa-aikaa ja työnantajan kontrollissa (Jokinen & Ollus 2014, 81). Kiinteä päiväjärjestys viittaa Foucault'n esittelemään kurinpitovallan muotoon, jossa toimintaa pyritään valvomaan (Foucault 2014, 204). Jos työntekijä on koko ajan töissä, mahdollistaa se hänen valvomisensa. Työajoilla myös pyritään varmistamaan ajan tehokas käyttö keskeyttämätöntä kontrollia käyttämällä ja poistamalla myös kaikki häiriötekijät (Foucault 2014, 206).

Vogiazidesin ja Hedbergin (2013, 221) viranomaisille tehdyissä haastatteluissa uhrien tilannetta kutsuttiin joskus näkymättömäksi vankilaksi, josta työntekijä ei voi paeta. Eristämisellä muusta yhteiskunnasta löytyykin suoranaisia yhteyksiä Panopicon-järjestelmään ja sen takaamaan vallan automaattiseen toimintaan (Foucault 2014, 274), jossa uhri kokee olevansa jatkuvasti valvovan silmän alla, vaikkei sitä tosiasiaa joka hetki olisikaan. Valvonnan synnyttämä illuusio kuitenkin mahdollistaa sen, ettei uhri uskalla poistua tilanteesta. Valta on näin muodostunut automaattiseksi eikä pakkokeinoihin tarvitse turvautua, kun vallan kohde on omaksunut sen pakotteet ja valta toimii salakavalasti ikään kuin sisäänrakennettuna hänessä itsessään (Foucault 2014, 275–277).

7 PELKO VIRANOMAISIA JA KOTIMAAHAN PALAUTTAMISTA KOHTAAN

Kuten aiemmin mainittiin, uhrin kertominen omasta tilanteestaan on yksi harvoista keinoista saada tietoa ihmiskaupasta (Jokinen & Ollus 2014, 120), mutta maahanmuuttajien luottamuksen saavuttaminen voi olla vaikeaa ja he pelkäävät usein viranomaisia (Jokinen & Ollus (2014, 58). Jokisen ym. (2011a, 151) mukaan uhrin ottavatkin harvoin itse yhteyttä viranomaisiin, vaikka joitakin tapauksia onkin esiintynyt. Andrees (2008, 35) toteaaakin artikkelissaan, että kääntyessään viranomaisten puoleen työntekijöillä on paljon menetettävää, mutta vähän voitettavaa: muun muassa pelkoa kotimaahan tai hyväksikäyttäjälle palauttamisesta esiintyy. Jokinen ym. (2011a, 99) mainitsevatkin, että uhkailu irtisanomisella ja sitä kautta pelko kotimaahan palauttamisella on vaikuttanut siihen, että työntekijä voi jatkaa työskentelyään huonoissa olosuhteissa pitkiäkin aikoja. Pelko kotimaahan palauttamisesta voi johtua esimerkiksi siellä odottavista veloista tai häpeästä (mt., 100).

Foucault (2014, 39) puhuu ihmisruumiin poliittisesta haltuunotosta, jossa ruumista käytetään taloudellisesti hyväksi ja sitä käytetään tuotantovoimana, johon kohdistetaan valtaa. Jos hyväksikäyttötilannetta tarkastellaan tältä kantilta, voidaan ulkomaalaisia työntekijöitä pitää poliittisesti haltuun otettuina: viranomaiset velvoittavat näitä ruumiita työhön, koska oleskelulupa on suoraan sidottuna työntekoon. Foucault (2014, 39–40) muistuttaa kuitenkin, että tämä työvoiman hyödyntäminen on mahdollista ainoastaan silloin, kun se on kytketty alistusjärjestelmään ja on täten ”tuottava ja alistettu välikappale”. Ulkomaalaisten työntekijöiden kohtaamaa järjestelmää voidaan ajatella tällaiseksi alistusjärjestelmäksi, sillä työ- ja oleskelulupaan liittyy monia erilaisia sääntöjä, joita työntekijä on alistettu noudattamaan, mikäli he haluavat pysyä maassa. Uhrin näkökulmasta hyväksikäyttäjän luota pakeneminen onkin aina riski (Hodge 2014, 115) ja pelko avun hakemisesta ymmärrettävä.

Uhrin joutuvat pohtimaan viranomaiselle kertomisen etuja ja haittoja: haittoina voi olla juurinkin työpaikan, oleskeluluvan sekä tulojen menettäminen, joista myös kotimaassa olevat läheiset voivat olla riippuvaisia. Vaakakupissa ei siis ainoastaan paina oma kohtalo, vaan myös mahdollisesti kotimaassa oleva perhe. (Jokinen & Ollus 2014, 88.) Työntekijän ulostulo viranomaisille esimerkiksi jatkolupahakemuksen yhteydessä voisi vaarantaa

oleskeluluvan saannin. Pysyvää oleskelulupaa voi hakea viiden vuoden jälkeen, ja monet ovatkin valmiita tämän ajan kärsimään huonoista työoloista. (Jokinen & Ollus 2014, 58–59.)

Andrees (2008, 39) toteaa, että uhreilla on monia mahdollisuuksia päästä hyväksikäyttötilanteesta pois huolimatta siitä, että se saattavat menettää oikeuksiaan niin tehdessään. Toiset hakevat apua ja vastustavat, mutta toiset alistuvat ja pysyvät hiljaa. Useat maahanmuuttajat on karkotettu lähtiessään pois työnantajansa palveluksesta. Mikäli uhrin voisivat luottaa avunantajatahoihin eikä heidän tarvitsisi pelätä kriminalisointia, voisivat he helpommin pyrkiä tilanteesta eroon. (Mt., 39.) Andrees (2008, 39) kiteyttääkin, että työntekijöiden vapauttamiseksi heidän tulisi saada voida tehdä vapaita valintoja. Auttamisessa avainasemassa on luottamussuhde: uhrin tulee voida luottaa auttajaansa tarpeeksi voidakseen olla välittämättä heihin kohdistuvista aidoista ja tekaistusta uhkista (Hodge 2014, 115).

Pelko karkottamisesta saattaa korostua silloin, kun kyseessä on paperiton siirtolainen. Uurit voivat olla tehneet laittomuuksia maahanmuuttoprosessissa, jolloin he pelkäävät mahdollisia seurauksia. (Hodge & Liez, 2007, 167.) Maahanmuuttopalveluiden tarjoajat ovat kertoneet luottamuksen saavuttamisen näissä tilanteissa olevan erityisen haastavaa, eikä kokemuksista kertominen esitutkinta viranomaisille useinkaan ole uhrin edun mukaista (Jokinen & Ollus 2014, 89). Erityisesti laittomien maahanmuuttajien tilanteessa korostuu jälleen tiedon valtaa tuottava ominaisuus: jos viranomaiset saavat tietää laittomuudesta, tuottaa se heille mahdollisuuksia käyttää valtaa ja karkottaa uhri maasta. Viranomaisten sijasta kansalaisjärjestö saattaakin olla paperittomille helpommin lähestyttävä vaihtoehto palveluiden tarjoamiseen (Jokinen & Ollus 2014, 89).

Jokinen ja Ollus (2014, 60) toteavat, että maahanmuuttajia tulisi kannustaa rohkeammin ilmoittamaan mahdollisesta hyväksikäytöstä, mutta samalla he pohtivat kuitenkin kysymystä siitä, miksi työntekijät näin tekisivät, jos he saavat vastineeksi vain kielteisen oleskelulupapäätöksen eikä hyväksikäytetyille voida tarjota mahdollisuutta etsiä toista työpaikkaa tai hänen tarvitsemiaan palveluita. Myös korruption kokeminen omassa kotimaassaan saattaa olla osasy syy olla kertomatta viranomaisille avun tarpeesta (Jokinen & Ollus 2014, 89). Myös kielimuuri itsessään on este viranomaisten pakeille menemiselle (Vogiazides & Hedberg 2013, 215, 218) ja puutteellinen kielitaito tuokin omat ongelmansa: esimerkiksi poliisi tarjoaa palveluja suomeksi, englanniksi ja ruotsiksi ja jos kyse on jostain muusta kielestä, tulisi jatkoluvan hakijan tuoda oma tulkki mukanaan (pois lukien tilanne,

jossa poliisi on päättänyt tehdä tarkemman lupatutkimuksen) (Jokinen & Ollus 2014, 58). Työluvan jatkohakemus jätetään kuitenkin aina poliisille henkilökohtaisesti ja Jokinen ja Ollus (2014, 58) esittävätkin, että kyseessä voisi olla tilaisuus paljastaa mahdolliset hyväksikäyttötapaukset.

Uhrien pelkoa viranomaisen pakeille menemistä kohtaan voidaan ajatella paitsi suoraan pelkona viranomaisia kohtaan, myös pelkona työnantajaa kohtaan, jos hän saa kuulla asiasta. Foucault (2014, 187) on kirjoittanut kurinpitovallan yhteydessä myös kuuliaisuuden käsitteestä: kuuliainen, tottelevainen ruumis on alistettava, käytettävä, muutettava ja täydentävä. Uhrien voidaan ajatella kuuliaisia työnantajaansa kohtaan, eivätkä he siksi mene viranomaisen luo.

Toisaalta on myös useita uhreja, jotka eivät halua paeta (Hodge 2014, 114), mikä voi kuulostaa yllättävältä. Uhrin voivat myös uskoa hyväksikäyttäjien välittävän heistä (mt., 115). Mikäli kyseessä on ihmiskaupan uhriksi joutunut alaikäinen, voi erityisesti kyseessä olla ihminen, johon lapsi luottaa (Kervinen & Ollus 2019, 23). Uhreja voi myös epäilyttää lähteä mukaan esimerkiksi ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmään, koska eivät tiedä mitä se tarkalleen ottaen tulee merkitsemään. (Jokinen & Ollus 2014, 95). Tämä ei ole aiheeton epäily, sillä on syytä todeta, että aina viranomaiset eivät välttämättä itsekään tiedä: Jokisen ja Olluksen (2014, 95) mukaan on käynyt ilmi, että apua hakeneet uhrin ovat joutuneet palloitettaviksi eri viranomaisten välillä.

8 POHDINTA

Tässä kandidaatintutkielmassa olen kuvaillut ulkomaalaisten työntekijöiden kohtaamaa hyväksikäyttöä, joka vakavimmillaan voi viitata ihmiskauppaan. Ihmiskaupan ja pakkotyön uhrin kokevat monenlaista hyväksikäyttöä, kuten taloudellista kontrollointia ja uhkailua (Viuhko 2019, 81). Tulee kuitenkin muistaa, että kaikki hyväksikäytön muodot eivät ole ihmiskauppaa. Olen käynyt läpi ihmiskaupan rikosoikeudellisen määritelmän ja kuten se antaa ymmärtää, on ero hyväksikäytön eri muotojen ja ihmiskaupan täyttävien tunnusmerkkien välillä hankalaa (Jokinen ym. 2011b, 11). Jokinen ja Ollus (2014, 19) mainitsevat tutkimuksensa valossa muun muassa psykologisen kontrollin, palkkasyrjinnän sekä velka- ja riippuvuussuhteen työnantajasta olevan yleisimpiä Suomessa havaittuja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäytön muotoja, joita olen tässä tutkielmassa

käsitellytkin tarkemmin. Uhrien haavoittuvuus kasvaa myös ajan myötä, kun heitä painostetaan maksamaan velkansa tai kiristetään maahanmuuttoviranomaisilla. Yleistä on myös useiden pakkokeinojen käyttö samanaikaisesti. (Andrees 2008, 22.)

Tutkielmassani olen tarkastellut erilaisia valtasuhteita ja vallankäyttöä soveltaen Michel Foucault'n valtanäkemyksiä koskien kurinpitovaltaa sekä tiedon ja vallan suhdetta. Foucault (2014, 92) kirjoittaa laajasti yksityiskohtien merkityksestä vallan käytön välineinä: juuri niiden kautta valta saa ihmisestä otteen. Tässä tutkielmassa tämä tuleekin selkeästi esille, sillä on monia yksityiskohtia esimerkiksi työlupaan liittyen, jotka mahdollistavat kontrolloinnin. Toisaalta nämä yksityiskohdat saattavat myös aiheuttaa sen, miksi viranomaisilla voi olla vaikeaa saada uhrin tilanteesta kokonaiskuvaa ja puuttua tilanteeseen. Tutkielmassa nousikin usein esille tilanteita, joissa uhreihin kohdistetaan sellaista valtaa, mikä on hankala todistaa (esimerkiksi uhkailu). Jokinen ym. (2011a, 103) toteavatkin, kuinka hienovarainen kontrolli yhdistettynä uhrin tietämättömyyteen ja ymmärtämättömyyteen luovat työnantajalle mahdollisuuden vallankäyttöön, joka voi olla vaikeaa tunnistaa. Tämä vallankäytön hienovaraisuus on tullut tutkielmassani usein esille, mikä vaikeuttaa oleellisesti hyväksikäytön ja kontrolloinnin todistamista ja täten asiaan puuttumista ja sen tunnistamista. Pakkokeinoihin ei tarvitse turvautua näkyvämpiin pakkokeinoihin, jos vallan kohde jossain vaiheessa omaksuu vallan pakotteet (Foucault 2014, 276–277), kuten voikin käydä uhriin kohdistuvan valvonnan myötä.

Tutkielmani perusteella erilaisia valtasuhteita voidaan hyväksikäyttökontekstissa erottaa kolme: hyväksikäyttäjän ja uhrin välillä, yhteiskunnan ja uhrin välillä sekä kolmantena yhteiskunnan ja työnantajan välillä. Työnantajan uhriin kohdistamaa valtaa voidaan tarkastella useiden kontrolloikeinojen valossa, kun taas yhteiskunnan käyttämä valta näyttäytyy lähinnä lakeina ja säännöksinä, joita niin työnantajan kuin uhrinkin tulee noudattaa. Näihin valtasuhteisiin kytkeytyen voidaan tutkielmani perusteella laveasti erottaa kolme tekijää, jotka vaikuttavat työperäisen ihmiskaupan ja pakkotyön uhrien tilanteesta poispääsyyn: ensimmäisenä se, ettei ilmiötä tai uhreja tunnisteta ja toisena uhreihin kohdistettu varsinainen valta niin hyväksikäyttäjän kuin yhteiskunnankin taholta. Kolmatta tekijää - uhrien pelkoa viranomaisia ja ulostuloa kohtaan - voidaan ajatella vallan seurauksena ja toisaalta myös yhtenä vallankäytön välineenä.

Myös Viuhko (2019, 79) kertoo väitöskirjassaan valtasuhteista uhrien ja hyväksikäyttäjien välillä ja kuvaa näihin valtasuhteisiin kuuluvan muun muassa hyväksikäyttäjän parempi

tietämys asioista sekä paremmat valmiudet toimia kulttuurissa. Myös tutkielmani myötä korostuu se, kuinka valtavan suuri rooli tiedolla on valtasuhteissa. Foucault'n (2014, 42) kuvaama tiedon valtaa luova vaikutus ilmenee monin eri tavoin uhrin kontrolloinnissa: mitä enemmän työntekijät saavat uhristaan ja hänen tilanteestaan tietoa, sitä enemmän kontrollointimahdollisuuksia heillä on. Toisaalta taas mitä enemmän itse uhrin tilanteestaan tietoa, antaisi se heille toimintamahdollisuuksia horjuttaa valtasuhdetta. Tiedon rooli kytkeytyy myös viranomaisten valtaan. Tutkielmassa tulee monesti esiin, että ihmiskauppa on usein piilossa ja siitä voi olla vaikeaa saada tietoa.

Hodge (2014, 116) tuo esille, kuinka vertaisarvioidusta kirjallisuudesta puuttuu usein selviytyjien oma näkökulma. Tämän vuoksi tutkimusta tarvitaan edelleen lisää. Aromaa taas (2011, 10) kertoo kyseessä olevan HEUNIN raportin osoittavan, kuinka piilossa olevaa tietoa voidaan ikään kuin kaivaa jo olemassa olevista lähteistä ja täten voidaan muodostaa vajanaista yleiskuvaa ilmiön luonteesta. Ensimmäisenä askeleena Aromaa kuvaa sen ympäristön tutkimista, jossa ilmiö tapahtuu: kun voidaan tunnistaa rikosympäristön yleisiä puitteita, voidaan helpommin myös tunnistaa vakavat ja törkeät rikokset (Aromaa 2011, 10). Yleisiin puitteisiin voisi tulkita myös kytkeytyvän niiden syiden tutkiminen, miksi ulkomaalaisen työntekijän palkkaaminen ja hyväksikäyttö on kannattavaa työnantajalle tai mistä se johtuu. Mitä enemmän viranomaiset tietävät ilmiöstä ja hyväksikäytöstä, sitä enemmän sillä on mahdollisuuksia toimia ja auttaa uhria sekä torjua koko hyväksikäyttöilmiötä.

Andreesin (2008, 38) mukaan Euroopassa esiintyvä työperäinen ihmiskauppa johtuu pitkälti maahanmuuttoprosessissa tapahtuvista väärinkäytöksistä, ja työnantajien hyväksikäyttöä mahdollistavat heikot sanktiot, aukot lainsäädännössä sekä hankala byrokratia. Vaikka tässä tutkielmassa ei ollut tarkoitus syventyä tarkemmin ihmiskaupan syihin, ovat ne erittäin tärkeässä roolissa, kun pohditaan ihmiskauppaan ja hyväksikäyttöön puuttumista. Byrokraattisiin ongelmiin tulisi saada kauaskantoisia ratkaisuja. Koska hyväksikäyttöön tunnistaminen ja siihen puuttuminen on vaikeaa, korostuu entistä enemmän koko ilmiön juurisyihin pureutuminen ja ilmiön ennaltaehkäisy. Koska tiedolla on eri tavoin suuri rooli ihmiskaupan uhrien auttamisessa, onkin sen saanti ja levittäminen avainasemassa, kun pohditaan keinoja puuttua työperäiseen ihmiskauppaan ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttöön. Tiedon levittämisellä voidaan tässä yhteydessä tarkoittaa niin viranomaisten koulutusta kuin ulkomaalaisten työntekijöiden tietoisuuden kasvattamistaakin. Esimerkiksi Alvarezin ja Alessin (2012, 154) mukaan liian kapea keskittyminen

seksuaalisen hyväksikäytön uhriin voi haitata sosiaalityöntekijöiden kykyä tunnistaa ihmiskaupan uhri. Siksi ihmiskaupasta tulisikin puhua laajempuna ilmiönä ja siitä olisi hyvä levittää tietoisuutta eri viranomaisille ja muille toimijoille jo opiskeluvaiheessa.

Andrees (2008, 36) esittää uhrien tilanteesta pois pääsyyn kaksi pääasiallista vaikuttavaa tekijää, jotka ovat toisiinsa yhteydessä: lait, jotka suojaavat laitonta maahanmuuttajaa välittömältä karkotukselta hyväksikäyttötilanteesta sekä hyväksikäyttötilanteita tunnistavien ja niissä auttavien tahojen olemassaolo (esim. kansalaisjärjestöt ja ammattiliitot). Pelkkä palvelujen olemassaolo ei kuitenkaan riitä, jos uhrien tunnistaminen on puutteellista eivätkä he täten pääse palvelujen piiriin. Janušauskien (2014, 323) mukaan uhrit saattavat tulla kansalaisjärjestöjen piiriin muiden ongelmien vuoksi, jonka jälkeen ilmeneekin heidän joutuneen työperäisen ihmiskaupan uhriksi. Siksi uhrien tunnistamisen tärkeys ja siihen panostaminen korostuu. Tutkimuksissa on nostettu esiin uhrien tunnistamista esimerkiksi terveydenhuollossa (esim. Kervinen & Ollus 2019, 86; Alvarez & Alessi 2012, 148) Terveyssoseaalityöllä voisikin olla mahdollisuus olla juuri se toimija, jolla on mahdollisuus tunnistaa ihmiskaupan uhri. On myös hyvä huomata, ettei uhrien lopullinen poispääsy hyväksikäyttötilanteesta ei pääty siihen, että hän on fyysisesti päässyt pois hyväksikäyttötilanteesta, kuten tässä tapauksessa pois työpaikasta. Tärkeää on myös uhrien psyykkisen tasapainon ja hyvinvoinnin palauttaminen, jotta riski hyväksikäytön uhrin joutumiseksi voisi tältä osin pienentyä (Hodge 2014, 115).

Yhtenä tärkeänä ennaltaehkäisevänä tekijänä nostetaan esiin tiedon jakamista työntekijöille, jotta he olisivat tietoisia omista oikeuksistaan ja erilaisista palveluista. Esimerkiksi Joutsenon vastaanottokeskus, joka koordinoi ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmää, on tehnyt näistä aiheista esitteen. (Jokinen & Ollus 2014, 99–100.) Varmaa ei kuitenkaan ole se, jaetaanko kaikille maahan tuleville työntekijöille näitä esitteitä heti työluvan hakemisvaiheessa ja millä kielellä. Asiaan vaikuttaa myös maahanmuuttajien mahdollinen osittainen tai täysi lukutaidottomuus (Jokinen & Ollus 2014, 100), mitä ei välttämättä tule ensimmäisenä ajatelleeksi. Uhrit eivät välttämättä osaa hakea tietoa itse ja siksi tiedon ja yksinkertaisiltakin tuntuvien asioiden kertomista olisi varmasti hyvä korostaa. Jokisen ja Olluksen (2014, 100) tutkimuksessa tulikin esiin, ettei viranomaisten esitteet ja paljon tietoa sisältävät verkkomateriaalit välttämättä tavoita tai palvele kohderyhmiä riittävän hyvin. Työntekijöiden haastattelujen mukaan vastauksissa on korostunut suullisen tiedon ja epävirallisten keinojen tärkeys tiedonsaantikanavina. Tämä voi johtua esimerkiksi saatavilla olevan virallisen tiedon soveltamisen ja ymmärtämisen vaikeudesta. (Jokinen & Ollus 2014,

100–101.) Työntekijöiden tietämys oikeuksistaan voisi kuitenkin antaa työntekijälle sellaisia toimintamahdollisuuksia, mikä saisi heidät pois hyväksikäyttötilanteesta. Tämän vuoksi uusia tiedonantomenetelmiä voisi kehittää entistä enemmän uhrien tavoittamiseksi. Vaikuttaa kyllä siltä, että tietoa on olemassa, mutta ne eivät välttämättä tavoita uhria tarpeeksi hyvin.

Ihmiskaupaan ja hyväksikäyttöön puuttumisessa ongelmana voi olla myös viranomaisen toimivaltapuutteet ja ongelmat eri toimijoiden tiedonvaihdossa (Jokinen ym. 2011a, 123). Tämä tulee esille muun muassa Jokisen ym. (2011a) raportissa koskien asumisolojen selvittämistä: esimerkiksi työsuojelun ulkomaalaistarkastajalla ei ole valtuuksia tutkia tarkistuksen kohteena olevan ravintolan varastoa tarkoituksena selvittää työntekijöiden mahdollinen asuminen paikan päällä. Koska hyväksikäyttö voi olla monella tapaa hiljaista ja hienovaraista, asumisolot voivat olla tärkeä konkreettinen keino tunnistaa hyväksikäyttö. (Jokinen ym. 2011a, 111.) Tällainen valtuutusten puute kuulostaa suurelta epäkohdalta, mutta kuitenkin ainakin teoriassa sellaiselta, että se voitaisiin muuttaa. Jokinen ja Ollus (2014, 121) peräänkuuluttavat myös eri toimijoiden välistä yhteistyötä. Yhteistyön sujuvoittaminen ja prosessien selkiyttäminen helpottaisikin varmasti niin viranomaisten kuin uhrienkin tilannetta.

Viranomaisten yhteistyöhön vaikuttaa myös Jokisen ja Olluksen (2011a, 183) havainto siitä, että monilla tutkimuksessa haastatelluilla toimijoilla on ristiriitaisia näkemyksiä siitä, mikä tulkitaan ihmiskaupaksi. Tästä päästäänkin jälleen käsitteiden aiheuttamaan problematiikkaan. Aloitin tutkielmani taustoittamalla työperäisen ihmiskaupan ja pakkotyön käsitteitä, jotka vaikuttavat monimutkaisuudellaan ja vaikeudellaan tuovan ongelmia niin uhrien tunnistamiseen kuin siihen puuttumiseenkin liittyen. Esimerkiksi Ollus (2016) esittää väitöskirjassaan hyväksikäytön mahdollistavaksi tekijäksi myös sen, että viranomaiset eivät puutu tai tunnista ilmiötä riittävän hyvin johtuen osittain juuri myös rikosnimikkeiden monimutkaisuudesta. Kauko Aromaa (2011, 9) kirjoittaa englanninkielisessä HEUNIn raportin esipuheessa sen olevan ensimmäinen laajuudessaan Suomen, Viron ja Puolan kontekstissa, joka ei pelkästään keskity oikeudellisiin ja teoreettisiin määritelmiin, vaan joka soveltaa empiiristä lähestymistapaa aiheeseen ja jossa aiheeseen keskitytään konkreettisella tasolla ja yhdistelemällä siihen piilotettua tietoa.

Vaikka Aromaa (2011, 10) korostaakin määritelmien olevien tärkeitä, hän toteaa, etteivät ne riitä keräämään tietoa tosielämän tilanteesta, koska tarpeellisia tiedonkeruujärjestelmiä ei

ole vielä kehitetty eikä tutkimuksen perusteella poliisin ja muiden viranomaisten tiedot eivät kerro todellisuutta ihmiskaupasta. Sen sijaan ne tuottavat ainoastaan rajallisen ja puolueellisen yleiskuvan pakkotyöilmioistä, koska tiedot kertovat vain tapauksista, jotka ovat tulleet viranomaisten tietoon ja joille on tehty jotain, sen sijaan että ne kuvaisivat mitä todella tapahtuu (Aromaa 2011, 10). Ja se mitä todella tapahtuu, lienee kaikkein oleellisinta, jos todella halutaan edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja puuttua hyväksikäyttöön. Käsitteisiin ei siis pitäisi takertua liikaa. Esimerkiksi rikoslain vaatima ihmiskaupan hyväksikäyttötarkoitus on vaikea todistaa, mutta se ei poista sitä, etteikö vääryyttä olisi tehty. Jos työntekijälle ei makseta hänelle kuuluvaa palkkaa tai häntä uhkaillaan, ei se muuta tosiasiaa, että häntä on hyväksikäytetty, vaikkei se olisikaan ollut työnantajan tarkoitus. Tärkeintä tulisikin olla kaikenlaisen hyväksikäyttöön ja kaltoin kohteluun puuttuminen ja sen estäminen ennen kuin sen tarvitsee edetä ihmiskaupan täyttävään tunnusmerkistöön asti.

LÄHTEET

Alhanen, K. (2007) Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa. Helsinki: Gaudeamus.

Alvarez, M.B. & Alessi E.J. (2012) Human trafficking is more than sex trafficking and prostitution: implications for social work. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 27(2),145–152.

Andrees, B. (2008) Forced Labour and Trafficking in Europe: How people are trapped in, live through and come out. Working Paper. Special Action Programme to Combat Forced Labour. Geneva: ILO.

Anti-Slavery International (2006) Trafficking for Forced Labour in Europe. Report on a study in the UK, Ireland, the Czech Republic and Portugal. London: Anti-Slavery International.

Aromaa, K. (2011) Foreword. Teoksessa Jokinen A., Ollus, N. & Aromaa K. (toim.), Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia Publication Series No. 68. Helsinki: HEUNI, 9–10

Crane, A. (2013) Modern slavery as management practise: exploring the conditions and capabilities for human exploitation. *The Academy of Management Review* 38 (1), 49–69.

Feder, E.K. (2011) Power/knowledge. Teoksessa Taylor, D. (toim.) Michel Foucault: Key concepts. Durham: Acumen, 55–68.

Foucault, M., & Nivanka, E. (2014) Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.

Hélen, I. (2004) Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka: foucaultlainen hallinnan analytiikka. Teoksessa Rahkonen, K. (toim.) Sosiologia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus, 206–236.

Hodge, D. R. (2014) Assisting Victims of Human Trafficking: Strategies to facilitate identification, exit from trafficking, and the restoration of wellness. *Social Work* 59 (2), 111–118.

Hodge, D. R. & Lietz, C. (2007) The International Sexual Trafficking of Women and Children: A Review of the Literature. *Affilia: Journal of Women and Social Work*. 22 (2), 167–174.

ILO (2009) Operational indicators of trafficking in human beings. Results from a Delphi survey implemented by the ILO and the European Commission. Revised version of September 2009. Geneva: ILO.

Janušauskiene, D. (2013) Lithuanian migrants as victims of human trafficking for forced labour and labour exploitation abroad. Teoksessa Ollus, N., Jokinen, A. & Joutsen, M. (toim.) Exploitation of migrant workers in Finland, Sweden, Estonia and Lithuania: Uncovering the links between recruitment, irregular employment practices and labour trafficking. Helsinki: HEUNI, 305–359.

Jokinen, A., Ollus, N. & Viuhko, M. (2011a) Ehdolla millä hyvänsä. Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö Suomessa. Publication Series no. 67. Helsinki: HEUNI.

- Jokinen, A., Ollus, N. & Viuhko, M. (2011c) Work on any terms: trafficking for forced labour and exploitation of migrant workers in Finland. Teoksessa Jokinen A., Ollus, N. & Aromaa K. (toim.), Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia. Publication Series No. 68. Helsinki: HEUNI, 31–164
- Jokinen, Ollus & Viuhko, M. (2011b) Trafficking for forced labour and labour exploitation – setting the scene. Teoksessa Jokinen A., Ollus, N. & Aromaa K. (toim.), Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia. Publication Series No. 68. Helsinki: HEUNI, 11–30.
- Jokinen, A. & Ollus, N. (2014) ”Tuulikaapissa on tulijoita”: työperäisen ihmiskaupan ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö ravintola- ja siivouspalveluilla. Publication Series No. 76. Helsinki: HEUNI
- Jokinen A. & Sorrentino, L. (2014) Ohjeistus ulkomaalaisten työntekijöiden rekrytointiin ja palkkaamiseen liittyvien väärinkäytösten ja työperäisen ihmiskaupan ennaltaehkäisemiseksi. Helsinki: HEUNI.
- Kervinen, E. & Ollus, N. (2019) Lapsiin ja nuoriin kohdistuva ihmiskauppa Suomessa. Publication Series No. 89. Helsinki: HEUNI
- Lasocik, Z. & Wieczorek, L. (2011) Trafficking for forced labour in Poland. Teoksessa Jokinen A., Ollus, N. & Aromaa K. (toim.), Trafficking for Forced Labour and Labour Exploitation in Finland, Poland and Estonia. Publication Series No. 68. Helsinki: HEUNI, 165–245.
- Lynch, R.A. (2011) Foucault’s theory of power. Teoksessa Taylor, D. (toim.) Michel Foucault: Key concepts. Durham: Acumen, 13–26.
- Ollus, N. (2016) From forced flexibility to forced labour: the exploitation of migrant workers in Finland. Publication Series No. 84. Helsinki: HEUNI
- Shutes, I. (2012) The Employment of Migrant Workers in Long-Term Care: Dynamics of Choice and Control. *Journal of Social Policy* 41 (1), 43–59.
- Soukola, K. (2009) Ihmiskauppa pakkotyöhön. Teoksessa Jalanko, Risto & Siiki, Marika (toim.) Kirjoituksia työoikeudesta. Helsinki: Helsingin hovioikeuden julkaisuja, 269–284.
- Suikkanen, S. (2010) Selvitys kidutettujen ja vaikeasti traumatisoituneiden turvapaikanhakija- ja pakolaislasten ja -nuorten määrästä sekä heidän psykiatristen palvelujen tarpeestaan. Helsinki: Helsingin diakonissalaitos.
- Viuhko, M. (2019) Restricted agency, control and exploitation – Understanding the agency of trafficked persons in the 21st-century Finland. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations. Publication Series No. 90. Helsinki: HEUNI
- Vogiazides, L. & Hedberg, C. (2013) Trafficking for forced labour and labour exploitation in Sweden: examples from the restaurant and the berry industries. Teoksessa Ollus, N., Jokinen, A. & Joutsen, M. (toim.) Exploitation of migrant workers in Finland, Sweden, Estonia and Lithuania: Uncovering the links between recruitment, irregular employment practices and labour trafficking. Helsinki: HEUNI, 171–239
- Vähemmistövaltuutettu. (2010) Kansallisen ihmiskaupparaportoinnin kertomus 2010. Ihmiskauppa ja siihen liittyvät ilmiöt sekä ihmiskaupan uhrien oikeuksien toteutuminen Suomessa. K 17/2010 vp. Julkaisusarja 7. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.

LAIT

Rikoslaki 19.12.1889/39

MEDIALÄHTEET

Teittinen, P. (30.3.2019). Pitkä vuoro – Nepalilaisten ravintoloiden synkkä puoli. Helsingin Sanomat.